

„ELVÁRHATÓ, HOGY TÁRGYILAGOS HANGNEMBEN VITÁZZUNK EGYMÁSSAL”

L. BALOGH BÉNIVEL FILEP TAMÁS GUSZTÁV BESZÉLGET

Filep Tamás Gusztáv (FTG): *Romániából települtél át anno, és sokáig úgy rémlett nekem, hogy erdélyi vagy. Később megtudtam, hogy nem. A Bánságban születél, és ebben a distinkcióban már ott van a kérdés: mennyire más ez a két világ? Szülővárosod az egymás iránt való szellemi, etnikai értelemben vett nyitottság egyik szimbóluma lett. Talán összefüggésben az 1989-es eseményekkel is, hiszen onnan indult ki a forradalom – bár ezt a szót sokan idézőjelbe teszik. Hiteles-e a bánsági toleranciáról alkotott képünk, vagy csak mítoszaink egyike? Szeretném, ha az ottani élményeidet felfűznéd a családtörténetre, gyerek- és ifjúkorod emlékeire.*

L. Balogh Béni (LBB): Nem ilyen egyszerű a dolog, mivel édesapám felől valóban temesvári, tehát bánsági, édesanyám révén viszont erdélyi vagyok. Temesváron születtem, és 18 éves koromig ott laktam. A nyarakat, a vakációkat viszont minden évben anyai nagyszüleimnél, Tordán, a történelmi Erdély területén töltöttem.

FTG: *Mindenesetre itt is, ott is városban.*

LBB: Igen. A szüleim pedagógusok voltak, első generációs értelmiségiek. Édesapám magyar–történelem szakos tanár volt, édesanyám pedig tanítónő. Jómagam is tanárként kezdtem a pályafutásomat, de később levéltáros lettem.

FTG: *Csak te élsz a családból Magyarországon?*

LBB: Édesanyám és a húgom is itt él, a nővérem Kolozsváron. Édesapám sajnos már nincs közöttünk.

FTG: *A nagyszülők? Ezek szerint mindkét ágon urbánusak voltak, ugye?*

LBB: Apai nagyanyám egy Temesvár melletti faluban, Végváron született, de viszonylag korán bekerült a városba. Édesanyám családja pedig, mint említettem, tordai. Éppen ezért ugyanolyan kedves számomra Torda, Közép-Erdély, mint a Bánság, Temesvár.

Visszatérve az első kérdésedre, azt hiszem, a bánsági nyitottság, a temesvári nyitott szellem nem mítosz. A nyolcvanas években is ilyen volt. Az utcánkban németek, szerbek vegyesen éltek magyarokkal, románokkal. Többnyelvűség volt, főleg az idősebb generáció tagjai négy nyelven tudtak. Az

egyik szomszédunk is szerbhorvát, német, magyar és román nyelven beszélt. Iskolázatlan ember volt egyébként, írni-olvasni nem valószínű, hogy mind tudott ezeken a nyelveken – talán csak németül –, de beszélni beszélte mind a négyet. Ez, gondolom, már önmagában is egyfajta nyitottságot feltételez – ha az ember több nyelvet ismer, több kultúrához kerül közel.

FTG: *Ti magatok már nem beszéltétek ezeket a nyelveket?*

LBB: Én sajnos a szerbhorvátot kihagytam, és a német sem igazán az erősségem. Gyerekkoromban jártam ugyan német magánórákra, mivel egy nyugdíjas némettanárnő is lakott az utcánkban, de aztán, egy-két későbbi felbuzdulástól eltekintve, eléggé elhanyagoltam a nyelv tanulását.

FTG: *Egy picit előrerohanva – szó lesz majd erről bővebben is a beszélgetés második felében –: kiadtál egy nagyon fontos dokumentumkötetet a dél-erdélyi magyarok 1940–1944 közötti helyzetéről. A főcíme ez volt: Kiszolgáltatva. Most azt látom, hogy a családod mindkét ága Dél-Erdélyben élte át ezeket az éveket. Volt-e valami meghatározó, megrendítő családi élmény, amelyik a korszakhoz közelített téged?*

LBB: Elsősorban anyai nagyapám történetei azok, amelyek engem ehhez a világhoz közel vittek. Ő nagyon szép, hosszú, tartalmas életet élt, és 91 éves korában halt meg. Még a 19. században, 1899-ben, az Osztrák–Magyar Monarchiában született, aztán az impériumváltást követően román állampolgár lett, 1940-ben viszont nem lett újból magyar állampolgár – hiszen Torda nem került vissza Magyarországhoz. Harcolt az első világháborúban, a galíciai fronton megsebesült. A második világháború idején mint romániai magyart katonai munkatáborba vitték, ahol nehéz körülmények között dolgozott. Életének meghatározó élményei fűződtek ehhez az időszakhoz, amit sikerült túlélnie, bár rengeteg szenvedésen, megpróbáltatáson ment keresztül. De soha nem érzett – én legalábbis nem tapasztaltam – gyűlöletet a románokkal szemben. Tényként mesélte el ezeket, nem pedig szenvedéstörténetként. Ezek a történetek engem nagyon lekötöttek. Később talán ezek hatása alatt is kezdtem el foglalkozni a dél-erdélyi magyarság helyzetével. Édesanyám is mesélt az 1940–1944 közötti időszakról – ő akkor még kislány volt – és persze édesapám is. Mindkettőjüket mélyen érintette a kisebbségi sors ezekben az években. Édesapám például sokszor elmesélte, hogy román és magyar fiúk verekedtek az utcán; véres verekedésekre került sor, bicskázásokra, és ha jól értettem, akkor a nemzetiségük miatt. Benne nagyon mély nyomot hagytak ezek a gyerekkori élmények.

FTG: *Ebből az interjúorozatból egy picit kilógsz. Az eredeti tervem az volt, hogy nálam fiatalabbakat szólítok meg sorjában. Nem néztem meg idejében a születési adataidat, de nem sajnálom, hogy néhány hónappal idősebb vagy nálam. És nagyon örülök annak, hogy vállaltad ezt a beszélgetést. Abból, hogy 1961-ben születted, az is*

következik, hogy a Ceaușescu-rezsimet már majdnem felnőtt fejjel, legalábbis a végét egyetemet végzett emberként élted meg. Gondolom, hogy mint értelmiségi családból származónak legalábbis nem kellett különösen tépelődnöd a pályaválasztáson. Milyen menetben zajlott ez, és mi történt az egyetemen?

LBB: Elsősorban édesapám hatására választottam a történelmet, bár gimnazista koromban egy időben vegyész szerettem volna lenni – de ezt az ötletet hamar elvettem. E rövid ingadozás után filozófia-történelem szakra jelentkeztem, a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetemre.

FTG: *Hadd vágjak itt közbe. Tehát a filozófia volt az első szakod. Tudom, hogy abban a korszakban nagyon erős filozófiai érdeklődés volt az erdélyi fiatal magyar értelmiségben, nyilván a Bretter-iskola hatásának következményeként (is). De mit lehetett tanulni az egyetemen? A filozófia akkor ideológiai tárgy volt!*

LBB: A nyolcvanas években abszolút. Amit tanulnunk kellett, az gyakran nem volt egyéb, mint Ceaușescu elvtárs „alkotó hozzájárulása” a marxista-leninista elmélet gazdagításához. Persze tanultunk mást is, például filozófiatörténetet, az ókori klasszikusoktól Hegelen át egészen a 20. századig. De elsősorban a politikai-ideológiai képzés számított. És a marxizmus tanítása.

FTG: *A filozófián elsősorban román tanáraitok voltak, ugye?*

LBB: Igen, többen is. A szociológiatanárom, Ion Aluș volt az egyik kedvencem. Vele voltunk néhányszor nyári szociológiai gyakorlaton is az Erdélyi-szigethegységben, román falvakban. A magyar tanárok közül különösen Csetri Elekre és Magyarai Andrásra emlékszem szívesen.

FTG: *Melyik évben végeztél? Utána el tudtál helyezkedni Erdélyben, vagy fenyegetett a Moldvába való kihelyezés veszélye?*

LBB: 1984-ben fejeztem be a tanulmányaimat. Fenyegetett a kihelyezés, de szerencsém volt. Végül nem Moldvába vagy a „Regátba” kerültem, hanem Erdélyben maradtam.

FTG: *Szerencséd volt vagy protekciód?*

LBB: Szerencsém volt inkább, meg jó tanulmányi átlagom. Választhattam – ha jól emlékszem – Székelykeresztúr, Szászváros meg Balázsfalva között. Szászvároost választottam – Orăștie. Egy patinás iskolába kerültem, a 19. századi nagy erdélyi mecénás, gróf Kún Kocsárd nevét viselő egykori református gimnáziumba, ahová dr. Petru Groza és Nagybaczoni Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter is járt.

FTG: *Akkor itt románul tanítottál? Gondolom, magyarok ott már nem nemigen voltak.*

LBB: Románul. Az iskolát az 1920-as évek közepén államosították, és Aurel Vlaicuról, a 20. század elején fiatalon elhunyt román repülőgép-ter-

vezőről és pilótáról nevezték el. Amikor én odakerültem, ipari líceum volt. Szórványban élt már ott a magyarság. Egy-egy osztályban legfeljebb egy-két magyar diák ha volt; németre nem is emlékszem. A szászok szinte mind eltávoztak már Németországba.

FTG: *Feltételezem, publikációs lehetőséged nemigen volt. Egyáltalán írtál-e már akkor valamit? Az erdélyi szellemi elittel nem volt semmilyen kapcsolatod?*

LBB: Nem. Én egy erdélyi kisváros középiskolájának a tanára voltam, különösebb tudományos ambíciók akkor nem fűtöttek. De nem is volt remény arra, hogy a diktatúrának egyszer vége lesz. Igazán publikálni csak ideológiai témákban vagy a román történelem kapcsán lett volna lehetőségem. Erről meg nem volt sem kedvem, sem ízlésem írni. Semmit nem publikáltam Romániában 1989-ig, amíg át nem jöttem.

FTG: *A harcok előtt vagy után?*

LBB: A harcok előtt. 1989. április 4-én – abban az évben volt utoljára nemzeti ünnep Magyarországon ez a nap.

FTG: *Családösszevonással kerültél át?*

LBB: Nem. A zöldhatáron.

FTG: *Elmondanád a történetet?*

LBB: Hát ez olyan rég történt, talán már senkit nem érdekel. A fiamnak elmondom majd, néhány év múlva, lehet, hogy meghallgatja. Sőt biztos vagyok benne.

FTG: *A gyerekek szeretik a partizántörténeteket. Tudni kell ehhez, hogy kicsi fiad van.*

LBB: Én nagyon szerettem tanítani, a diákjaimat is nagyon kedveltem, de rögtön szembesültem azzal, hogy Romániában azokban az években tanárként ennél sokkal több szakmai elégtételelem nem lesz. 1984-ben helyeztek ki, utána még egy fél évet katonáskodtam az egyetem elvégzését követően, Kolozsváron. Engem orvosilag fölmentettek még 18 éves koromban. Romániában akkoriban úgy volt, hogy akit az érettségit követően fölmentettek, azt az egyetem elvégzése után vitték el hat hónapra katonának. Nem volt komoly dolog, nem igényelt nagy fizikai erőfeszítést. Akkor már megvolt a helyem Szászvárosban.

'85 tavaszán kezdtem el ténylegesen tanítani, de – mint mondtam – hamar rájöttem arra, hogy itt tényleg ideológiai tantárgyakat kell tanítanom. Társadalomismeretet, román történelmet, azt az „örök” tézist, hogy a román nép évszázadok óta a függetlenségéért küzdött, és a három román állam, köztük Erdély, mindig is egyesülni akart. Hát ezt hazudozás, mellébeszélés nélkül

nem lehetett csinálni. Ezért nemsokára úgy döntöttem, ezt én nem tudom, nem akarom tovább folytatni. Magyarországra akartam átjönni, évente kérvényeztem turistaútlevelet, nem adtak, úgyhogy maradt a „végső” megoldás: a zöldhatárátlépés. Akkor már megindult a menekültáradat. Több temesvári ismerősöm is Magyarországon volt már. Vártam a kedvező alkalmat, míg végül valaki összehozott egy embercsempéssel. Kemény összeg ellenében segítettek átszökni a határon.

FTG: *A semmibe érteztél?*

LBB: A semmibe, igen, három temesvári némettel együtt, akiket azelőtt nem ismertem.

FTG: *Látom, nincs kedved részletezni a szökés körülményeit. Egyébként a román határőröknek volt tűzparancsuk ilyen esetekre.*

LBB: Volt, valóban.

FTG: *Mi történt, miután megérkezte? Hová tudtál menni, hogy tudtál megélni?*

LBB: Menekültszállásra kerültem Debrecenbe, majd Budapestre. Lehetett választani az álláslehetőségek között. Mehettem volna tanárnak is, de úgy gondoltam, hogy más téren próbálom ki magam. Néhány hétig az Akadémiai Könyvtárban dolgoztam, ezt követően kerültem Esztergomba, a megyei levéltárba.

FTG: *Itt még folytattad az egyetemem?*

LBB: Az 1990-es évek elején az ELTE BTK-n elvégeztem a levéltár kiegészítő szakot.

FTG: *Tehát a fő kutatási területed kapcsolódik a szülőföldedhez. Amikor viszont levéltáros lettél, ráadásul egy megyei levéltárban, akkor ennek a levéltárnak a behatároltsága, az intézetben elhelyezett anyag tematikája, minősége, mennyisége nem engedett még közel az igazi témádhoz. Miben különbözik egy ilyenfajta levéltárosi tevékenység, ha kutatással párosul is, az intézeti kutatástól vagy egy egyetemi oktató kutatótevékenységétől? Több olyan munkában is részt vettél, amit épp ez a regionális jelleg magyaráz. Láttam például egy 1848–1849-es tárgyú könyvet, amelynek a munkálataiban részt vettél. Erre a korszakra korábban nem összpontosítottál, viszont az adott kérdés szempontjából a megyei levéltár kimondott kincsesbánya lehetett számodra. Mit jelent a levéltárosság?*

LBB: Ez egy külön „műfaj”. Ez nem egy akadémiai kutatói állás, a levéltárosra egészen más feladatok is hárulnak. Itt elsősorban nem az a cél, hogy kutassunk, megírjuk, amit találtunk, publikáljunk, előadásokat tartsunk, hanem a levéltárba került iratanyag megőrzése, rendezése, a kutatók rendelkezésére bocsátása. Tehát számos adminisztratív feladat hárul egy levéltá-

rosra. Én nagyon szeretem ezt a foglalkozást – ezt a hivatást. Már huszonhat éve működök levéltárosként. Az ember persze sokszor tehernek érezheti, inkább ülne kutatóként a levéltárban, nem pedig levéltárosként, az iratanyag referenseként, de megvannak a maga szépségei, természetesen, ennek a hivatásnak is.

L. Balogh Béni levéltáros-történész 1961-ben született Temesváron. Az általános iskolát és a középiskolát szülővárosában végezte el, majd 1984-ben a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem filozófia-történelem szakán egyetemi diplomát szerzett. 1984–1989 között a szászvárosi (Orăştie) román tannyelvű líceum történelem szakos tanára. 1989 áprilisában Magyarországra távozott. Rövid ideig az MTA Könyvtárában, majd 1989-től 2013-ig a Komárom-Esztergom Megyei Levéltárban dolgozott. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának tudományos titkára. 1990–1993 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán elvégezte a levéltár kiegészítő szakot. 1997-ben ugyanott egyetemi doktori címet szerzett, 2010-ben pedig PhD-fokozatot. PhD-disszertációjának témája: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*.

Kutatási témái: a magyar–román kapcsolatok a 20. század első felében, a dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között, az erdélyi magyar menekültkérdés a második világháború alatt, a csehszlovák–magyar lakosságcsere, a magyarországi németek kitelepítése. 1994 óta rendszeresen tölt hosszabb-rövidebb időt Kolozsváron és Bukarestben levéltári kutatómunkával.

A *Limes* című tudományos szemle szerkesztője 1997-től, majd 2002–2012 között főszerkesztő-helyettese.

Esztergomban él feleségével és kislíával.

Önálló kötetei: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002; *The Second Vienna Award and the Hungarian–Romanian Relations 1940–1944*, Boulder, CO: Social Science Monographs, 2011; *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.

Szerkesztett kötetei: *Kötődések Erdélyhez. Tanulmányok*, Alfadat-Press, Tatabánya, 1999; *„Felszedek utamban minden fegyveres népet” (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben)*, Kernstok Károly Művészeti Alapítvány, Tatabánya, 2003; *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013; *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015.

FTG: *Közbevetőleg hadd említsek meg annyit, hogy a megyei levéltárak évkönyveiben, sorozataiban hallatlanul izgalmas anyagok vannak egy-egy témához. Számos kérdéshez ma is alapszövegeket találunk például az 1970-es, 1980-as évek magyarországi levéltári kiadványokban. Gondolom tehát, hogy ezen a területen is van sok örömforrás, sok kihívás éri az embert.*

LBB: Igen. Alaputatásokra itt nyílik mód, és külön felemelő érzés az, amikor az ember bemegy egy levéltári raktárba. Ez az, amit egy kutató nem élhet meg, mert neki csak a kért dossziékat, köteteket hozzák ki. De ha az ember ott van a raktárban, és azt emel le, amit akar, azt néz meg, amit akar, látja a többszáz éves dokumentumokat maga körül, és tudja, hogy akár melyik kötethez odamehet, kinyithatja, olvashatja a régi szövegeket, ez olyan érzés, amit nem pótol más.

FTG: *Nyilván nem ebben a levéltárban találtad meg azt az anyagot, ami a munkásságod főáramlatához tartozik vagy a könyveid információs bázisát adja. Viszont magyar kisebbségi problematikával találkoztl ott, Esztergomban is. Olvastam olyan tanulmányodat, amelyik az 1946-os magyar–csehszlovák lakosságcserének a helyi iratanyagára támaszkodik. Tudatosan választottad akkor ezt a tematikát – az távolosan beleillett a nemzetiségi kérdésről, magyarok és szomszéd nemzetek kapcsolatairól tervezett kutatásaidba –, vagy ad hoc munka volt ez, egy adott regionális tematikájú kötet összeállításának az azonnali kötelezettsége?*

LBB: Is-is. Levéltárosként heti egy alkalommal lehetőség van arra, hogy kutatással töltssem az adott napot. Egy-két hónappal azután, hogy odamentem, eldöntöttem, hogy mit kutassak elsősre. Az 1940–1944 közötti erdélyi menekültkérdést kezdtem el kutatni, s hetente jártam fel Budapestre, az Országos Levéltárba, mostani munkahelyemre, ahol 2013 óta dolgozom. Heti rendszerességgel kezdtem föltárni az erre vonatkozó iratanyagokat, és ezzel párhuzamosan a magyar–román kapcsolatokat, a kisebbségi, az erdélyi kérdést.

A felvidéki problémára, a lakosságcserére, az 1945–46-os felvidéki menekülthullámra vonatkozó adatok megtalálhatók az esztergomi levéltárban is. Esztergomot a Duna választja el a Felvidéktől, és megragadott engem ennek a tájegységnek a szépsége és a történelme. Jó néhány évig úgy éreztem, hogy ez lesz az egyik fő kutatási területem az erdélyi kérdés mellett. Aztán ez végigkísért a kilencvenes évek második felében is, mert akkoriban osztályvezető voltam a komáromi fióklevéltárban. Mindennap Komáromba jártam dolgozni, és ott különösen erőt vett rajtam ez az érzés. Nagyon szerettem átjárni a hídon, Rév-Komáromban csatangolni az utcákon.

FTG: *Határon születél, határon éltél, és mindig át kellett kelni egy határon, hogy azzal foglalkozhass, amit fontosnak tartasz.*

LBB: Ez *határesetnek* minősül... Bodor Ádám írja, hogy a határ és vidéke mindig sokkal izgalmasabb hely, mint az ország belseje.

FTG: *Mondanál valamit azokról a levéltári kiadványokról, amelyekben nem a fő témában írt tanulmányokkal szerepeltél? Ezek mihez kötődnek, évfordulókhöz, esetleg egy olyan általad megtalált, addig lappangó forrásanyaghoz, amit nem akartál hagyni kárba veszni? És volt-e ilyen, számodra különösen emlékezetes munkád?*

LBB: Meg kell említenem itt, mert mindenképpen a kiindulópontja az egésznek, a *Limes* című folyóiratot. Az első publikációm ott jelent meg. Ez nem erdélyi, nem is felvidéki, de kisebbségi témában született: a németiség kitelepítéséről írtam. A nyolcvanas évek végétől lehetett igazából beszélni erről a témáról, ekkortól már lehetett kutatni is. Már megjelent néhány alapmunka Zielbauer György, Fehér István tollából, de még nem volt annyira a köztudatban, mint manapság. Engem ez a téma is megragadott, és erre is volt iratanyag az esztergomi levéltárban. Első publikációm tehát a *Limes*ben jelent meg 1992-ben, a leányvári németek 1946-os kitelepítéséről.

Ezzel párhuzamosan a felvidéki téma továbbra is érdekelt; '93-ban pont az egyik általad és Tóth László által szerkesztett Peéry Rezső-kötetet ismer tettem: *Gondolatok a tehervagonban*. Peéryről akkor hallottam először, és nagy élvezettel olvastam ezt a könyvét, és egy másikat is, amely akkoriban jelent meg Pozsonyban, a Pannónia Kiadónál – első kiadásban még az emigrációban, a hetvenes években, az Auroránál: *Requiem egy országrészért*. Valahogy egyszerre kerültek a kezembe, és hályogkovács módjára úgy éreztem, hogy nekem ismertetnem kell ezt a két kötetet, habár a tudásom biztosan elég sekélyes volt a témában. De, mondom, nagyon megragadott Peéry Rezső személyisége, ő a kisebbségi ember egyik prototípusa talán. Gyermekkorában a többséghez tartozott, de a kisebbségi létformát is megélte, aztán a diaszpóralétet, hiszen Németországba vándorolt '56 után. Egyik rezsimnek sem volt a kedveltje. A két világháború közti Magyarországé sem, aztán a Tiso vezette Szlovákiáé sem, '56 után pedig a Kádár-rendszer kegyvesztettje lett, tehát nagyon hányatott sorsú értelmiségiről volt szó.

FTG: *A felvidéki lakosságcsereéről szóló egyik tanulmányodban feltűnt valami; az, hogy szociális előzménye és következménye is volt ennek a lakosságcsereinek. Az általad vizsgált magyarországi megyékből Szlovákiába áttelepítésre önként jelentkezők, tehát magukat szlováknak vallók, mint kiderült, kevés földdel bíró, szegény emberek voltak. Akik Magyarországra jöttek az említettek helyére a mai Szlovákia területéről – kényszer-kitelepítéssel –, nagygazdák vagy egyszerűen vállalkozó szellemű emberek voltak, akik nagyobb földbirtokot voltak kénytelenek ott hagyni. Nem képzelhető-e el az, hogy az innen áttelepülésre jelentkezőknél a nemzetiségi identitás kevésbé jött számításba, mint inkább az, hogy ők azoknak a jobb módú magyaroknak a helyébe mehettek? Nem lehet, hogy közülük sokaknak nem is volt szlovák identitásuk? Illetve hogy a nemzeti identitást a szociális szükséglet is alakíthatja?*

LBB: Ez így van. Szarka László mutatta ki, hogy a magyarok kitelepítésének, illetve cseh területre történő deportálásának egyik alapvető oka a föld-

éhség volt: a módosabb magyarok földjeire áhítoztak a szlovákok. Ugyanígy szociális okok is közrejátszottak abban, hogy annyian jelentkeztek a trianoni Magyarország területéről szlováknak, akik önként át fognak települni Szlovákiába. Egyrészt tehát anyagi okok, másrészt a győzteshez való húzás, hiszen a Tiso-féle első Szlovák Köztársaság ellenére Csehszlovákia győztes államnak számított; harmadrészt pedig talán az erőszakos propaganda, amit a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság a megye területén is folytatott, s amelyről szintén maradtak fenn dokumentumok. A bizottság tagjai szabadon járhattak az ország területén, népgyűlést rendezhettek, a tömegkommunikáció eszközeivel hirdethették a céljaikat. Az Áttelepítési Bizottság tagjai mégis csatlódtak, pár megyében bizonyosan, de szerintem országosan is, mert sokkal több szlovák jelentkezőre számítottak, és nem jött össze az általuk várt nagy szám. Nyilván azért is akarták, hogy minél többen települjenek át, hogy ezzel arányosan több magyartól szabadulhassanak meg. Aztán arról is vannak dokumentumok, hogy sokuknak – persze ez nem a többség, legyünk realisták – nem jött be a számítása Csehszlovákiában. Talán nem kapták meg az áhított földet vagy a kért munkahelyet, nem gazdagodtak meg olyan hirtelen, mint ahogy gondolták, ezért visszajöttek.

FTG: *Két évvel később aztán mind a két országban bevezették a kolhozrendszert.*

LBB: Igen. Egyébként érdekes, hogy a korabeli sajtóban is megjelenik az – amit te mondtál –, hogy ez a réteg, amelyik átkerült Csehszlovákiából, tényleg módosabb volt. Rendelkeztek mezőgazdasági felszereléssel, és amennyiben lehetett, azt is áthozták. Igyekeztek korszerűen művelni a földet, és ápolták a közösségi szellemet. Emlékszem, egy korabeli újságcikkben ezt olvastam: mindenütt az országban, ahová felvidéki áttelepítettek kerültek, mint a kovász hozzák mozgásba a környéket, építeni, fejleszteni akarnak.

FTG: *Említett folyóiratokról, a Limesről szeretnék kérdezni. Talán már az indulása idején kezembe került néhány száma, aztán, ahogy telt az idő, egyre inkább láttam, hogy egy-egy tematikus szám – néhánynak a címét vagy a tematikáját meg is említhetnéd a fontosabbak közül – lényegében tanulmánykötetnyi terjedelmű és minőségű anyagot tartalmaz. Összefoglalnád a Limes történetét és megszűnésének körülményeit?*

LBB: Semmi sem tart örökké, és mint minden rossznak, egyszer sajnos a jónak is vége lesz. 25 éven át jelent meg a *Limes*, 1988-ban egy regionális megyei tudományos műhely magjaként hozta létre néhány fiatal tatabányai és esztergomi értelmiségi. A végig főszerkesztőként működő Virág Jenő és Ortutay András levéltár-igazgató is az alapítók között volt. Tehát regionális megyei lapként indult, aztán fokozatosan tágult a horizontja, és egyfajta közép-európai látásmódot próbált közvetíteni. Nagyon érzékeny volt a határon túli magyarság problémáira, a kisebbségi létre. Én '92-ben kerültem kapcsolatba

a lappal, amikor megjelent a már említett kitelepítéses tanulmányom. '96-ban kaptam a főszerkesztőtől a felkérést, hogy vendégszerkesztőként szerkesszek egy Erdély-számot. Ezt nagy és megtisztelő feladatnak éreztem, akkor már, a kilencvenes évek közepétől rendszeresen jártam Kolozsvárra, majd később Bukarestbe levéltári kutatóutakra. A két munkát egybekapcsoltam, felkerestem néhány lehetséges szerzőt, és valóban összeállt egy Erdély-szám.

Azóta sok számot szerkesztettem, 1997-től 2012-ig, de visszagondolva talán ez volt az egyik legsikerültebb. Így kerültem be aztán a lap szerkesztőbizottságába. Néhány emlékezetes szám? Felföld – Felvidék – Szlovákia 1999-ben, Közép-Európa – Regionalizmus – Integráció ugyanabban az évben, a Balkánnal foglalkozó dupla számunk 2000-ben, millenniumi összeállítás 2001-ben, a 2004-es Székelyföld-szám, és még folytathatnám. A közép-európaiság fontos és állandóan visszatérő tematika volt. Ne hagyjam ki a Bárdi Nándor által szerkesztett, 2006-ban megjelent Észak-Erdély-számot sem, amely mérföldkőnek számított a téma kutatásában, illetve a 2011-es dél-erdélyi összeállításomat.

Szerettünk vendégszerkesztőkkel dolgozni, ők állították össze talán a legjobb számokat. 2012-ben szűnt meg a *Limes*. Állandósulni látszottak az anyagi gondok, évről évre küzdeni kellett a fenntartásáért.

FTG: *Nem az önkormányzat teremtette elő a költségeit?*

LBB: Részben, de egyre kevésbé járult hozzá. Inkább NKA-s és egyéb pályázatokból próbáltuk fenntartani a folyóiratot. Lehet, hogy egy kicsit mi is belefáradtunk már. Virág Jenő huszonöt évig szerkesztette, én tizenvalahány évig – ebbe is belefárad előbb-utóbb az ember.

FTG: *Térjünk át fő kutatási területedre, az 1940–1944 közötti magyar–román viszonyra, észak-erdélyi románok, dél-erdélyi magyarok sorsára. Két magyar monográfiád jelent meg erről, és egy angol változat – ez utóbbi melyik könyved eredményeire épül?*

LBB: A 2011-es angol kötet két magyar nyelvű szöveg: a bécsi döntésről 2002-ben megjelent monográfia és a doktorim összevonása. Ez utóbbi, tehát a doktori kézirat – ahogy mondtad – később, 2013-ban megjelent magyarul is.

FTG: *Említettük, hogy közreadtad ugyanezen éveknek a dél-erdélyi magyarságra vonatkozó forrásait is, tehát e korszakról – egyelőre – te produkáltál a legtöbbet. Kezdve említett, 2002-es könyveddel.*

LBB: Ez a könyv az 1939–1940-es magyar–román kapcsolatokról és a második bécsi döntésről szól. Tulajdonképpen a döntés diplomáciatörténeti előzményeit és diplomáciatörténetét dolgozza fel. Kisebbségtörténet ebben kevesebb van. De előtte, mint mondtam, a menekültkérdéssel foglalkoztam, ez irányú kutatásaim eredményeit a *Regio* című folyóiratban foglaltam össze 1999-ben.

Aztán, magától értetődően, jött a következő feladat, hogy a második bécsi döntés történetét tárjam föl – hiszen a magyar történettudomány ezt addig elhanyagolta. A román sokkal többet foglalkozott vele, bár nem sok köszönet van ebben – hiszen a történelem „a politika szolgálólánya” volt a Ceaușescu-rendszerben, s azt ideológiai fegyverként használta a nacionalista politika. A hetvenes évektől a hivatalos román történetírás egyik kedvelt témája az észak-erdélyi „horthysta-fasiszta terror” „gaztetteinek” leleplezése volt, a tárgyilagosság és a saját múlttal való szembenézés leghalványabb kísérlete nélkül. Van román történész, aki még ma is azt mondja: a második bécsi döntés horthysta-fasiszta döntés volt, s hogy a magyar hatóságok ’40–44 között tudatos népirtást hajtottak végre Észak-Erdély területén. „Számításaik” szerint több ezer ártatlan román lakost végeztek ki négy év alatt. Ez túlzás, finoman szólva.

Elvárható lenne, hogy magyar és román történészek tárgyilagos hangnemben vitázzanak egymással ezekről a kérdésekről, de mindeddig még nem került sor erre. Hát ez a téma izgatott, kíváncsi voltam, mi az igazság, és hogy miért nem foglalkozott ezzel a magyar történetírás. Bár Juhász Gyula már 1964-ben írt egy könyvet Teleki Pál külpolitikájáról – ő már akkor leírta s meggyőzően bizonyította, hogy a döntőbíráskodást a románok kérték. Igaz, Hitler saját kezűleg húzta meg a határt egy térképen Berchtesgadenben, augusztus 27-én. De 1940 nyarán a román hatalom képviselői kérték ezt. Miért? Nyilván nem azért, mert önként át akarták a szerintük ősi román terület egy részét adni a magyaroknak, hanem azért, mert kényszerhelyzetbe kerültek. A nemzetközi körülmények megváltoztak, Románia legfőbb támogatói közül Franciaország akkor, 1940 nyarán már nem létezett, Anglia élethalálharcot folytatott Németország ellen, a kisantant szétesett, Romániát három oldalról úgymond revizionista államok vették körül. A Szovjetunió Besszarábiát követelte, Bulgária Dél-Dobruzsát, Magyarország Erdélyt vagy annak egy részét. Románia nemzetközileg elszigetelődött, és az 1940. júniusi szovjet ultimátumot követően, amelyben a szovjetek a román csapatok és közigazgatás Besszarábiából és Észak-Bukovinából való sürgős kivonulását követelték, Romániának egész egyszerűen a léte forgott veszélyben. Nem lehetett kizárni, hogy a szovjet csapatok nem állnak meg a Prutnál, hanem egészen Bukarestig vonulnak, s akkor Németország is beavatkozik, és feldarabolják Romániát. Nyilván a magyar kormány sem nézte volna tétlenül ezt a folyamatot. A román kormány ezért úgy gondolta, hogy elébe kell menni az eseményeknek, és a román közvélemény felé is jobban jönnek ki, ha Németország úgymond döntőbíráskodás útján intézi el ezt a kérdést, mert akkor vonhatják a vállukat, hogy ez egy diktátum volt.

FTG: A határváltozások általános történetéhez: a második bécsi döntést például Anglia vagy az Egyesült Államok már értelemszerűen nem ismerte el; az első döntés

körülményei kapcsán viszont óhatatlanul azt látja az ember, hogy a nagyhatalmak Közép-Európában a vezető szerepet átengedik a németeknek. Formailag persze a nácioknak, de elsősorban arról volt szó, hogy Németország megkapja azt, ami saját polgárai közvélekedése és az állam európai súlya szerint neki jár. A hangoztatott elv az etnikai határok szerinti rendezés, amit ekkor Európa-szerte jogosnak ismertek el – az akkori vesztesek persze nyilván nem. Nagyon érdekes, amit arról írsz, hogy a két állam, Románia és Magyarország 1940 és 1944 között kölcsönösségi alapon retorziós politikát folytat egymással szemben, miközben a németek és az olaszok pacifikáló szerepet töltenek be ebben a helyzetben. Tehát egyrészt azt mondod, hogy Hitler kétszínű politikát folytatott, amennyiben egymásnak ugrasztotta és tetszés szerint szétoválasztotta az általa háborúba indított nemzeteket. Ugyanakkor az adminisztrációs rendszer, a német–olasz tiszti bizottság, ezek igyekeznek tárgyszerűen eljárni a sérelmes kérdésekben, és visszafogni a kétféle nacionalizmust.

LBB: Nyilvánvaló: Németország érdeke az volt, hogy béke legyen a térségben, és a háta közepére sem kívánt egy magyar–román háborút, hiszen már 1940 nyarán tudta, bár akkor még a Molotov–Ribbentrop-szerződés alapján Moszkva a szövetségese volt, hogy meg fogja támadni a Szovjetuniót, és ebben Románia segítségére is számított. Hiszen Romániának területi követelései voltak a Szovjetunióval szemben, vissza akarta szerezni Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Úgyhogy Németországnak az volt a legfontosabb, hogy nyugalom legyen a térségben – ennek rendelt alá mindent, és ezért igyekezett a második bécsi döntést követően tompítani a román–magyar ellentéteket. Ami eleve kudarcra ítélt vállalkozás volt, hiszen a román–magyar viszály egyik kiindulópontja éppen a Németország és Olaszország által elhatározott területmódosítás volt. A románok ebbe nem törődtek bele, Magyarországnak viszont esze ágában sem volt visszaadni Észak-Erdélyt.

FTG: *Mégis kérdem: milyen következtetést tud levonni az ember, aki kábultan áll ebben az adattömegben? Az olaszok és a németek pacifikálnak. A náci szövetségese, Sztójay meg akar egyezni a románokkal. Közben a demokratikusabb gondolkodás felé közelítő román és magyar politikusok, vagy két, nagy, nagyobb formátumú gondolkodó politikus, Iuliu Maniu és Kállay Miklós nem tudnak megegyezni, s a Bethlen-vonalt, Bánffy Miklós próbálkozásai is sikertelenek maradnak. Tehát a két humanistább vonulat szemben áll egymással, nem tud megbékülni, miközben a kvázi tömeggyilkosokra hárul a békéltető szerep.*

LBB: Igen, hát ez a történelem fintora.

FTG: *Hogy erősebb kifejezést ne használjunk.*

LBB: Maniut említetted; Bárdi Nándor foglalkozott vele részletesebben az egyik írásában. Valóban, számomra is kérdés mind a mai napig, hogy Maniu, aki meg akarta békéltetni az erdélyi magyarságot, és egy demokratikusabb alternatívát kínált, miért áll be 1940 után a sorba. Hiszen tudjuk, hogy ké-

sőbb, '44 őszén az erdélyi magyarokat gyilkoló, garázdálkodó bandák Maniu tudtával és beleegyezésével az ő nevét viselték.

FTG: *Tudtával és beleegyezésével viselték a nevét – de tudta ő, hogy milyen módszerekkel dolgoznak? Ez nem fér össze azzal, amit a jelleméről tudok. A magyarokkal szemben nagyon határozott, de egyenes embernek ismertem meg olvasmányaim alapján. Ilyen volt már a magyar országgyűlés tagjaként is, de románokkal szemben is keményen tudott fellépni, ha úgy látta, hogy erre van szükség.*

LBB: Véleményem szerint Maniuban is törést okozhatott a második bécsi döntés, az, hogy az ő hőn imádott Erdélyének egy részéről le kellett mondani a magyarok javára. Én csak így tudom magyarázni azt az eltökéltséget, ami 1940 után jellemezte a szélsőségek felé is hajló ekkori álláspontját. Voltak-e ismeretei arról, hogy mit követtek el a nevében? Ezt nem tudom. Még mielőtt a Gavril Olteanu vezette gyilkos osztag elindult volna Brassóból, illetve még ezt megelőzően a többi egység Bukarestből, tudta, hogy ezek az ő nevét fogják viselni. Nyilván számított arra, hogy ez nem lesz „sétagalopp”, hiszen a sajtóban végig nyíltan uszító jellegű cikkek jelentek meg. És a magyarok elleni revansvágy, a bosszúvágy egészen nyilvánvaló volt a román társadalom tekintélyes részében.

FTG: *Nagyon érzékletesen bemutatod, hogy amikor mind a két ország felismeri, hogy gyorsan meg kell pucolni a német táborból, keresni kezdik az esélyt a megegyezésre. Miért volt ez eleve lehetetlen?*

LBB: Eleve lehetetlen volt az előbb már vázolt kérelmelhetetlen nemzeti álláspontok miatt. Megint Erdély volt az, a területi kérdés, ami lehetetlenné tette a megegyezést. Hiszen a románoknak eltökélt céljuk volt, hogy visszaszerezék az elvesztett „ösi román földet”. Tudni kell azt – ezt még a román történetírás sem hangsúlyozza, nagyon kevés műben jelenik meg –, hogy 1941. szeptember 15-én a román diplomácia nagy titokban Berlinben és Rómában gyakorlatilag felmondta a második bécsi döntést. Egy-egy diplomáciai jegyzékben a tengelyhatalmak kormányainak tudomására hozták, hogy a magyar hatóságok kirívó észak-erdélyi atrocitásai, tömeggyilkosságai ellentétben állnak a második bécsi döntés betűjével és szellemével. Tehát a magyarok megsértették a döntést, ezért a románok nem tartják azt a továbbiakban magukra nézve kötelezőnek. Ezt azonban nagyon gyengén kommunikálták, és maga az ötlet sem volt jó. Ha egyszer nem ismerek el valamit, akkor azon vagyok, hogy meghiúsítsak minden olyan szándékot, ami ennek – itt a bécsi döntésnek – a törvényesítésére, a továbbélésére, a helyzet normalizálására irányul. A román politika ezután csak abban lehetett érdekelt, hogy a bécsi döntés papíron se létezzon, semmilyen formában. Ezért hiúsultak meg a magyar közeledési szándékok, a helyzet normalizálására tett, például a határok véglegesítésére vonatkozó magyar kísérletek – hogy ne egy több kilométer

széles sáv legyen a határ. Utaltam rá, hogy Hitler húzta meg a határt a térképen egy vastag kék ceruzával. A helyszínen határmegállapítás nem volt, így egész egyszerűen nem tudták, hol húzódik pontosan a határ. És ezért nem mentek bele a románok a menekültkérdés rendezésébe sem. Egyáltalán semmit nem akartak a bécsi döntés alapján rendezni, ellenérdekelték voltak. Ugyanezért nem akartak a magyarokkal együtt kiugrani a háborúból. Maniu ugyan üzent Bethlen Istvánnak – és kapott ilyen üzenetet Kállay is –, hogy próbálják összehangolni a kiugrást. De szerény véleményem szerint ezek leginkább szondázások voltak, puhatolózások. Ki akarták ugrasztani a nyulat a bokorból. Talán arra is kíváncsiak voltak, hogy miként állnak a magyar kiugrási kísérletek. Mennyire komolyak, mennyire nem. Hol tartanak most a magyarok? De szerintem nem volt igazi román szándék az együttműködésre. És igazuk lett – mert ők kiugrottak egyedül, 1944. augusztus 23-án átálltak. Horthy Miklósnak viszont október 15-én ez nem sikerült.

FTG: *Használhatjuk itt a többes számot a románokra, vagy akár csak a román politikai elitre? Vannak hasonló esetek a történelemben, s ilyenkor azért általában mindig megbukik egy kormány, letartóztatnak egy-egy tábornokot, ez esetben többek között Ion Antonescut, tehát ez mindig politikai váltás is egyben...*

LBB: Egy rezsim bukása.

FTG: *Igen, rezsimoáltás. Tehát egy politikai rendszert meg kellett buktatni ahhoz, hogy elérhessék, amit az éppen megbuktatott rezsim is el akart érni.*

LBB: Erről azt tartja a magyar közfelfogás, hogy a románoknak mindig van tartalékban politikai garnitúrájuk. E korszakban tehát volt egy német-, egy antant-, illetve egy szovjetbarát garnitúrájuk is. S mikor melyikre volt szükség... Persze ez egy leegyszerűsített, sematikus megállapítás.

FTG: *Én azt hiszem, hogy a magyaroknak is szokott lenni párhuzamos garnitúrájuk, csak az nem jut soha hatalomra. Inkább a börtönbe... Van-e román recepciója a könyvednek? Azért is érdekel ez, mert az a titkos gyanúm, hogy a korszakkal foglalkozó magyar történészek jobban ismerik a kérdésre vonatkozó román forrásanyagot – te magad is rengeteg időt töltöttél bukaresti levéltárakban –, mint a románok a magyart. Tévedek?*

LBB: Kutattak román történészek budapesti levéltárakban, kutatnak most is, de tudomásom szerint nem ebben a témában. Van azonban egy kiváló kolozsvári román történész, Ottmar Trașcă, aki ugyanolyan jól ismeri a magyar levéltári anyagot, mint én a románt, vagy talán még jobban. Ő valóban elfogulatlan, objektív szemléletű tudós. Ő is elismeri, hogy végsősoron román kérésre történt a második bécsi döntés.

FTG: *Volt-e tehát román recepciója például az utolsó könyvednek?*

LBB: Néhányan biztosan olvasták a román történészek közül, köztük Ottmar is, ebben biztos vagyok. Románra nem fordították le, angol változat, mint volt szó róla, van, és időnként érkezik is visszajelzés, hogy olvassák. Talán. Recenziók? A külföldiek közül Peter Kenez ismertetőjéről tudok, amely egy tekintélyes angol nyelvű szaklapban jelent meg.

FTG: *A Küzdelem Erdélyért főcímű könyveden átút a teljes és őszinte szolidaritás. A politikai boszorkánykonyhák szerepét is igyekszel tárgyilagosan mérlegelni, de főképp a szinte túszszerepbe került észak-erdélyi románság és a dél-erdélyi magyarság sorsa a fontos számodra. Ennek a románok iránt is megnyilvánuló vitathatatlan szolidaritásnak nyilván lehet egy pragmatikus oka is: a két állam a két nemzeti kisebbség sorsának alakításával akarta sakkban tartani egymást. Példákat hozol föl arra, mekkora empátia volt sok kisemberben a másik nemzethez tartozó kiszolgáltatottak iránt, mind a két oldalon. Azt hiszem, mégsem lehet azt állítani, hogy az úgynevezett egyszerű ember általában humánusabb és szolidárisabb a másik nemzetiségűvel, mint azok, akik a feje fölött a politikát alakítják, hiszen a tüntetéseken is a nép vonul – és tör-zúz adott esetben –, s a pogromokat is a nép egy része követi el. S akármilyen gonosz vagy sarlatán is a politika, neki erre a meglévő kettősségre kell építenie, ezt kell néznie, hiszen sorsa mégiscsak függhet a kormányzottak akaratától. Nem tudom, hogy például Ion Antonescu mennyire volt képmutató, de azt hiszem, hogy inkább nyers volt és őszinte, ahogy a könyvedben is élénk lép. Amikor a magyarokkal beszél, nem rejti véka alá az érzelmeit, ugyanakkor elkötelezi magát a dél-erdélyi magyarság vezetőinek: meg fogja védeni a kisebbség életét és vagyonát. Viszont éppen az általad közölt hivatalos dokumentumokban kimondja azt is, hogy a cél a kisebbségeknek az országból való eltávolítása. Legalábbis a magyaroké, zsidóké, szerbeké – azt nem hinném, hogy Hitler hű szövetségeseiként komolyan megfordult volna a fejében, hogy a szászoktól és a sváboktól is meg kellene szabadulni. Ez talán nem igazolja maradéktalanul az Antonescu nyers, katonás jelleméről általad mondottakat. Milyen viszonyban van mindez a nép, a szolidáris és az antiszolidáris kisember akaratnyilvánításával?*

LBB: Komplex kérdéskör ez, a kutatás során nem szabad elválasztani egymástól az észak-erdélyi románság és a dél-erdélyi magyarság sorsát; ha nem párhuzamosan vizsgáljuk őket, akkor nincs összehasonlítási alap, nem értjük meg a lényegét. Ami a dél-erdélyi magyarsággal történt, szoros összefüggésben van ráadásul nemcsak az észak-erdélyi románság és magyarság, hanem a zsidóság és a németység sorsával is. A kisemberi szolidaritás, amit említettél, sok esetben működik – erről levéltári dokumentumok is tanúskodnak.

1942 nyarán Mihai Antonescu, Ion Antonescu helyettese, névrokona, az ország második számú vezetője, és a marsallal szemben valódi balkáni bajkeverő, magyargyűlölő, egy szűkkörű értekezleten kiadta a jelszót – megtaláltam a dokumentumot a bukaresti levéltárban –, hogy retorzióként az észak-erdélyi románságot ért magyar elnyomó politikára, a dél-erdélyi magyarokkal szemben kemény megtorló intézkedéseket kell bevezetni. El kell kobozni

minden élelmiszerkészletüket az utolsó gabonaszemig, az utolsó zsák lisztig, és vagy éhen halnak, vagy pedig kénytelenek lesznek elmenekülni Magyarországra. Ezáltal is megvalósulhat az etnikailag tiszta, homogén Románia, ami ebben az időszakban a román politikai vezetés egyik legfőbb célja volt. Lásd Sabin Manuilă lakosságcsere-tervét, amit Ion Antonescu is láttamozott és jóváhagyott.

FTG: Ilyen tervet Magyarországon is készítettek, sőt éppen te idézed Bibó Istvánt: meglepő módon ő is helyeselte volna, vagy legalábbis szükséges rossznak tartotta a teljes lakosságcsereét. Pontosabban utólag úgy ítélte meg, hogy ennek elmaradása miatt vált véglegesen feszültté a két nemzet közötti viszony.

LBB: Bibónak valóban az volt a véleménye, hogy nem bizonyult volna olyan rossz megoldásnak Erdély kettéosztása, ha lakosságcsereével párosul. Ha tiszta etnikai viszonyokat teremtenek a határ mindkét oldalán, idővel talán mindkét nép belenyugszik ebbe, és elfogadja véglegesként a meghúzott határokat. Ezzel lehet vitatkozni, én személy szerint – de hát ki vagyok én?! –, a dolgokra több évtized távlatából visszatekintő történészként nem tudom, hogy meg lehetett volna-e valósítani ezt, hogy célszerű lett volna-e megvalósítani, s hogy például az egy tömbben élő, több százezer főnyi székelység egyáltalán belement volna-e egy lakosságcserebe. A második bécsi döntés előtt biztosan nem – román politikusok már akkor szorgalmazták az etnikai alapú megoldást. A másfél millió magyar kitelepítéséért cserében néhány ezer négyzetkilométernyit adtak volna át a területből. Ez nyilván irreális elképzelés volt, a magyar kormány 1940 augusztusa előtt csak önkéntes lakosságcsereét támogatót volna, területi megoldást akart, Erdélyt vagy annak egy részét.

A második bécsi döntés utáni pár évben már kényesebb a probléma. A magyar kormányok, miniszterelnökök, elsősorban Teleki Pál és Kállay Miklós egy viszonylag toleráns, úgymond Szent István-i nemzetiségi politikát szerettek volna folytatni. Ennek lényege a többnemzetiségű Nagy-Magyarország, ahol békében megférnek egymással a nemzetiségek, románok, szerbek, szlovákok. Velük Teleki és részben Kállay is jó viszonyt kívánt ápolni, persze csak abban az esetben, ha önként elismerik a magyar szupremáciát. Ez volt a magyar tolerancia kiindulópontja és egyben feltétele: a kisebbségek ismerjék el, hogy a magyar államhoz tartoznak, az államalkotó nép pedig a magyar. Ennek fejében egyéni nyelvhasználati jogot kapnak és anyanyelven alapuló, szakszerű közigazgatást. De ez álom volt már a 19. században is, még inkább a 20. század közepén. Hogyan lehetett reálisan elvárni a nacionalizmusok virágkorában – mondjuk mi most, ennyi évtized távlatából –, hogy az a román, aki már két évtizedig a saját nemzetállamában élt, és tudta, mit jelent az uralgó nemzethez tartozni, beletörődjön abba, hogy ő kisebbségi? Holott úgy érezte, hogy a saját hazájában él, és tőle rabolták el azt a területet.

FTG: *Világos, bár azt hiszem, ez nem speciális magyar probléma. Az elmélet nyiloán papírizú. De ez nem változtat a tényen: minden úgynevezett nemzetállam a saját szupremáciájának elismerését követeli, nyíltan vagy hallgatólagosan.*

LBB: A magyarság Duna-medencei „ezeréves” küldetéséről és a többnemzetiségű, Szent István-i Magyarország szükségességéről vallott mély meggyőződés Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkártól kezdve nagyon-nagyon sok vezető beosztású politikus, közigazgatási szakember, funkcionárius, középvezető gondolatvilágát áthatotta. Ez még mindig humánusabb volt szerintem az etnocentrista és tiszta nemzetállamot megvalósítani kívánó román elképzeléseknél. Visszajutva végre az eredeti kérdésedhez: valóban, a kiegészítés hetei alatt nagyon sok román ember szolidaritásról tett tanúbizonyságot, ezt Gyárfás Elemér, a dél-erdélyi magyarság vezetője is elismerte többször, például amikor Iuliu Maniuval tárgyalt, és megköszönte neki, hogy románok titokban élelmiszert vittek a mindenüktől megfosztott magyaroknak, vagy más módon támogatták őket.

FTG: *Én ennek örülök. Azt a megjegyzést még hadd fűzzem hozzá az előzményekhez, hogy a Bibó és bárki nevéhez kapcsolható népességcsere-elméleteket persze legalább olyan papírizúeknek, irreálisaknak, szürreálisaknak tartom, mint a szupremácia elismerésének követelését.*

LBB: Joggal jelentette ki Ciano olasz külügyminiszter román kollégájának egy nappal a bécsi döntés kihirdetése előtt, hogy az embereket nem lehet „barmok módjára” kényszeríteni az átköltözésre. Az ő szájából ez nyilván nem hangzott hitelesen – cinikus ember volt –, de lényegében erről lett volna szó. A politikusok elhatározzák, hogy több százezer embert fognak és arrébb tesznek. Mondjuk volt erre példa a 20. században, nem lett volna előzmény nélküli.

FTG: *Beszéljünk még a „Törvényes” megszállás című, általad szerkesztett dokumentumkötetről. Nagy stábbal együtt dolgozva, a te szerkesztésedben közreadtatok több mint 200 dokumentumot a szovjet hadsereg 1944–1947 közötti magyarországi működéséről, a magyar társadalommal való viszonyáról, és arról, amit a szovjetek elkövettek itt. Ezt a könyvet méltánytalan támadások érték. Az egyik bírálódnak, Krausz Tamásnak nyomtatásban válaszoltál, tételesen bizonyítottad, hogy figyelmetlenül olvasott, hiszen amit számon kér az úgynevezett kritikájában, az ott van a könyben. Később azt is lehetett olvasni, miután az egyik bíráló összekapcsolta nevedet Ungváry Krisztiánéval, hogy ti ezerszer cáfolt hazugságokat védtek, illetve próbáltok bizonyítani, és ehhez fel tudjátok használni a médiát is. Ez a polémia, gondolom, még nem ért véget. Hogyan lehet egyáltalán tagadni a levéltári dokumentumok hitelességét? Milyen alapon lehet a szakma botrányának nevezni egy ilyen hatalmas apparátussal előkészített könyvet? Úgy tudom, minden megyei levéltár a rendelkezésedre bocsátotta az ezzel kapcsolatos, eddig feldolgozott, legalábbis az eddig megtalált anyagot.*

LBB: Ideológiai alapú támadás volt ez; a dokumentumok hitelességét Krausz Tamás sem vonta kétségbe. Ő személy szerint engem támadott, a szerkesztési elveimért és a terjedelmes bevezető tanulmány miatt.

Mint említettem, 2013 óta dolgozom a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. Az egyik első munkahelyi feladatom az volt, hogy dolgozzam ki a tervezett dokumentumkötet koncepcióját, és kollégáimmal együtt lássunk neki a forrásfeltárásnak. Őt témakört állapítottunk meg, és mindegyikhez kértünk három-három dokumentumot a megyei levéltáraktól. Az Országos Levéltár irategyütteseiből is nagyon sok fontos dokumentum került elő. A munkatársaimmal együtt kutattunk egyéb levéltárakban is: a Fővárosi Levéltárban, a Hadtörténeti Levéltárban, egyházi gyűjteményekben. Az így összegyűlt több száz dokumentumból válogattunk ki végül 225-öt. Mint minden válogatás, nyilván ez is szubjektív. Ezt a kérdést – noha 25 év telt el a rendszerváltozás óta – szisztematikusan még nem dolgozták fel. Részkérdésekben születtek már dokumentumválogatások és monográfiák, de így összességében a szovjet csapatok magyarországi tevékenysége a bevonulásuktól a párizsi békeszerződés életbelépéséig még nem jelent meg egy kötetben. S ez nemcsak nagyon-nagyon fontos, hanem – amint a könyv kapcsán kialakult vitákból is látszik – máig érzékeny téma. Máig velünk élő történelem, nagyon sok magyarországi családot érintett. Sokan valóban felszabadulásként élték meg a szovjet csapatok bejövetelét, hiszen akár zsidó származásuk, akár baloldali nézeteik miatt, vagy azért, mert konzervatív, náciellenes eszméket vallottak, addig veszélyben volt az életük. Akinek viszont a szovjetek hurcolták el a hozzátartozóit, vagy őt magát vitték el málenkij robotra, meggyilkolták a rokonait, családja nőtagjait megerőszakolták, az máshogy látja azt, ami történt. Ezt a bevezetőben igyekeztem árnyaltan leírni.

FTG: *Ért-e jogos bírálat is a könyvvel kapcsolatban?*

LGG: A szakmai vitát mindig helyénvalónak tartom. Amit nem tartok helyesnek, az a személyeskedés. Ha megalapozott is a bírálat, akkor is elvárható, hogy tárgyilagos hangnemben vitázzunk egymással, hiszen nem a vitakozó felek személye a fontos, hanem maga a vitatott probléma. Azt elfogadom, hogy nem mindenki látja úgy a kérdést, mint én. Lehet közelíteni egymáshoz az álláspontokat, vagy éppen lehet azt is mondani, hogy ebben és ebben a kérdésben sohasem fogunk egyetérteni.

FTG: *Azt, hogy mik azok az állítólagos százszor cáfolt hazugságok, amiket ezek szerint te is terjesztenél a könyv révén, kifejtette valamelyik bírálód?*

LBB: Igen. Például Krausz Tamás szerint goebbelsi propagandát folytatnak akkor, amikor a Molotov–Ribbentrop-paktumról írok a bevezetőben. Én ugyanis úgy gondolom, ahhoz, hogy magát a szovjet csapatok bejövetelét vizsgáljuk, történelmi kontextusba kell helyezni a kérdést. Miért is jöttek be

ide a szovjetek? Mit kerestek itt? Mi volt ennek az előzménye? Így nyúltam vissza a háború kitörését megelőző eseményekhez is. Krausz Tamás elsősorban azt kifogásolja, hogy a Szovjetunió felelősségét is felvetem a náci Németországgal kötött paktum és a második világháború kitörése kapcsán. Ez azonban olyan tény, amelyet kár letagadni. Ha pedig letagadjuk a tényeket, akkor Horváth Mihályt, a neves 19. századi magyar történetírót szabadon idézve, a fáradalmas kutatásnak vajmi csekély a gyümölcse.